

När Eskilstuna blev stad

av Nils Mossberg

Sigillstamp för Carl Gustafs stad från år 1665, tillhör Eskilstuna stadsmuseums samlingar. Stadens vapen som är avbildat hade samma utseende fram till år 1937.

När Sverige var som störst, mitt under brinnande krig och till Torshällabornas stora förtret, fick Eskilstuna, eller Carl Gustafs stad, sina stadsprivilegier den 25 oktober 1659.

Redan år 1604 startade Karl IX förberedelserna för att anlägga en hantverkstad i Eskilstuna, Tunafors stad. Några stadsprivilegier gavs emellertid aldrig till Tunafors stad, utan området och dess invånare kom så småningom att höra under Torshälla stads rätt och ha en gemensam borgmästare med denna stad. År 1604 kunde mycket väl ha räknats som Eskilstunas grundläggningsår, men så blev det alltså inte. För att hitta orsaken till att stadsprivilegier till slut beviljades för Eskilstuna måste vi börja på andra sidan Östersjön.

I början på 1650-talet ville Reinhold Rademacher starta manufaktursmide vid Kirkholms skans (idag Salapils ca 25 km sydöst om Riga) i den dåvarande svenska provinsen Livland. I juli 1654 gav Carl X Gustaf honom ensamrätt för sina produkter inom hela riket. Kungen ansåg dock att Kirkholm låg för nära den besvärliga gränsen mot Ryssland och ville därför att hela manufakturverksamheten skulle flyttas till Sverige. I Sverige föll valet på Eskilstuna. Här fanns en smidesträdion att bygga vidare på och inte minst outnyttjad vattenkraft. Rademacher flyttade över till Eskilstuna redan sommaren år 1656.

Reinhold Rademacher.

Under Torshälla domsaga

Eskilstuna hade, som tidigare nämnts, inte en egen domstol utan tillhörde Torshällas domstolsområde. Att Eskilstuna inte hade en egen domstol var ett problem. År 1657 påpekas till exempel i riksrådet att Rademacher bland sitt folk hade en del oroliga sällar ”som intet wäl förlikas sins emellan” och att det var svårt att komma tillrätta med dessa utan en närvarande domstol. Att ha en egen domstol var dessutom ett av de viktigaste kriterierna på om ett samhälle ansågs vara stad eller inte. Rademacher och hans folk hade förvisso beviljats domstolsfrihet i privilegierna, men Torshällas myndigheter tolkade detta som att alla eskilstunabor som inte tillhörde manufakturen skulle lyda under Torshälla.

Lösningen på detta dilemma skrevs ned den 25 oktober 1659 på order av Carl X Gustaf som då befann sig i den danska staden Nyköping på Falster. Från och med nu skulle eskilstunaborna dömas i Eskilstuna, utan inblandning av Torshälla. Eskilstuna öster om ån (gamla staden) förenades juridiskt och administrativt med Rademachers anläggningar väster om ån. Eskilstuna, eller rättare Carl Gustafs stad, fick också rätt att använda ett eget sigill. Eskilstuna blev därmed en stad.

Torshälla gav sig emellertid inte så lätt. Redan år 1660 påtalade drottning Hedvig Eleonora i en skrivelse ”att Torsilia stadh sigh intet befattar medh Eskilstuna”. Det var ett tydligt direktiv om att Torshälla inte skulle lägga sig i grannstadens interna tvister.

”Carl Gustafs stad” blev ”Eskilstuna”

Den olyckliga tvisten med Torshälla lade sig så småningom. Men istället uppkom en annan motsatsställning, nämligen den mellan Carl Gustafs stad (dvs. själva manufakturområdet) och övriga delar av Eskilstuna. Denna motsättning, som bottnade i var

man hade rätt att tillverka smidesföremål, gick så långt att manufakturverkets dåvarande ägare Fredrik Rothof år 1746 lämnade in en skrivelse till regeringen där han hävdade att stadens namn var Eskilstuna och manufakturverkets namn Carl Gustafs stad. De styrande i Eskilstuna skulle dessutom inte ha något med verket att göra. Regeringen gjorde som Rothof ville. Konsekvensen blev att staden återfick sitt gamla namn Eskilstuna och manufakturverket fick heta Carl Gustafs stads bruk.

Antalet ”städer” i dagens Eskilstuna ökade sedan ytterligare sedan riksdagen år 1771 beslutat att anlägga Eskilstuna fristad här. Fristaden innebar att det var fritt fram för hantverkare att etablera sig och bedriva sin verksamhet fria från skråtvång och tullavgifter. År 1833 slogs Fristaden och Gamla staden ihop till en stad. Stadens yta var fortfarande väldigt liten. Nyfors låg exempelvis utanför stadens gräns. Området införlivades tillsammans med socknarna Fors och Kloster i Eskilstuna stad så sent som år 1907.

Rademachersmedjorna

Först den 1 januari 1971 föddes dagens Eskilstuna kommun genom att städerna Eskilstuna och Torshälla samt landskommunerna Husby-Rekarne, Hällby, Kafjärden, Västra Rekarne och Årila slogs samman till en stor kommun.

/25 Datum Nykiöpingh på Fallster October.

All den stundh Kongl: M:t hafwer något förnummit om dhen stridigheet, som sigh yppat hafwer emellan Torsilias och Eschilstunas Boerne, härrörandes af den iurisdiction, som the i Torsilia praetendera öfwer dbe Eschilstuna Boerne, som icke böre till Renholt Rademakers partie, och dhet nye Handtwerkerijet dber sammastädes. Williardes Torsilia boerne adstringera Kongl: M:ts på bem:te handtwerk gifne Privilegium, och dhen dhem i Eschilstuna nädigst concederade Jurisdiction till Rademaker och hans interessenter allenast, och således draga till sitt forum alla dbe saker, som bem:te Rademaker och hans partie kunna hafwa medh the andre och till handtverket intet hörande Eschilstuna Boerne, att handla för rätta; hwarföre Kongl: M:t nädigst betrachtandes så dhet binder och mehn, som detta nya werket skulle taga, om dhet skulle wara obligerat till att sökia i alle rättgångs handlingar ett externum forum, som dhen orimligheet och olämpa som...

framdeles skulle förorsakas, och den enlighet Rademackers Partie med de andre Eskilstunaboer förmedelst Giftermål, Swägerskap, Frändskap och andre sådane brott, är tillsammanknippat med, skulle genom en separat iurisdiction och andra twång Forum blifwa serskiöldt och disunierat, nädigst hafwer sig här med welat förklarar, öfver ofwanbemälte privilegij rätta förstånd, att så Rademackers och hans Intressenter, som dee andra Eskilstunaboernes Rättgångssaker och twistigheter skola där i Eskilstuna af Kongl: Majj:ts Justitiario, och där bonom apart adjungerade Rådmän uptagas, examineras och afdömas, och med Lag och Rätts skapande, så hållas där, som i andre Kongl: Majj:ts Städer i Sverige, utan någon dependance af Torshälla Stad till hwilken ända Kongl: Majj:t hafwer och Nädigst efterlåtit, at Eskilstuna Stad må härefter, Justitien till styrka och befrämjelse och Staden till heder föra och bruka sitt eget Sigill. Till /yttermera/ wisso är detta med Kongl: Majj:ts Egen Hand underskrifwit och Signete bekräftadt.

Actum Ut Supra

Carl Gustaf

L. S.

E. Figrel

Fri översättning, av Bror-Erik Oblsson:

(Vinjett på avskriften:) Regeringens resolution på Reinhold Rademachers och hans intressenters anhängan för Eskilstuna stad och det nya hantverkeriet där. Dat. Nyköping på Falster den 25 oktober 1659

Det har kommit till regeringens kännedom att en schism hade uppstått mellan torshällaborna och eskilstunaborna. Orsaken härtill var Torshällas anspråk på domsrätt över de eskilstunabor, som inte lydde under Reinhold Rademacher och hans nya hantverkeri. Torshällaborna ville begränsa regeringens förmåner åt nämnda hantverk och medge domsrätt bara till Rademacher och hans intressenter. Torshälla skulle således behandla i sin domstol alla de ärenden som Rademacher kan ha med andra än själva hantverket och med eskilstunaborna utanför hantverket.

Regeringen insåg vilket hinder det skulle vara, om det nya hantverket blev tvunget att i alla rättegångshandlingar söka en extern domstol och hur orimligt och olämpligt det vore att särskilja Rademachers parti från eskilstunaborna som håller ihop genom giftermål, svägerskap, frändskap m.m. Därför har regeringen velat förklara innebörden av givna privilegier så, att såväl Rademachers intressenters som eskilstunabornas rättsaker och tvistigheter skall dömas i Eskilstuna av regeringens utnämnda justitiarie (borgmästare i mindre stad) liksom i andra städer i vårt land, utan något beroende av Torshälla. För att styrka sin rätts sak har regeringen medgett att Eskilstuna hädanefter får föra och bruka sitt eget sigill.

Avskriften är nr 12 i Städernas akter: Eskilstuna på Riksarkivet. Handlingen har hämtats ur magistratens avskrifter av "Eskilstuna stads privilegier och erhållne kongl resolutioner".

Första andelningen är avskrift av text, som tryckts av Tidningen Folket på ett särtryck (med artikel av Sven Tynelius) vid firandet av 300-årsjubileet år 1959, förmodligen hämtat från en handskrift i Palm-sköldska samlingen på Carolina Rediviva, som nu gått förlorad.